

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 11, Aralık 2017, s. 321-338

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKAYA

Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü

EVLİYA ÇELEBİNİN SEYAHATNAMESİ'NDE "ÜSKÜDAR"

Özet

Üsküdar, İstanbul'un bilâd-ı selâsesinin (Galata, Eyüp, Üsküdar) bir parçasıdır. Roma, Bizans döneminden itibaren doğudan gelen saldırıların, tüccarların, göçlerin İstanbul'dan önce karşılandığı mekan olan Üsküdar bu özelliğini Osmanlı'da da devam ettirmiştir. Aynı zamanda Üsküdar, İstanbul'un, batının, Avrupa'nın doğuya açılan kapısıdır. Yerel tarih çalışmaları için vazgeçilmez bir kaynak olan Evliya Çelebi'nin yazdığı seyahatnamede, döneme tanıklık eden mekanlar hakkında bilgilere rastlamak mümkündür. Osmanlı tarihinde İstanbul'un önemli bir kadılığı olan Üsküdar da, Çelebi'nin Seyahatnamesinde birçok yerde bahsi geçen mekanlardan biridir. İstanbul'un doğuya açılan kapısı olması hasebiyle Üsküdar, Çelebinin doğu seyahatlerinin de başlangıç noktası, aynı zamanda ilk uğrak yeri olmuştur. Bu sebeple on ciltlik eserinin neredeyse tamamında Üsküdar hakkında müteferrik bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı XVII. yüzyıl Üsküdar'ını Çelebi'nin Seyahatnamesine göre tasvir etmektir. Bununla birlikte Çelebi'nin vermiş olduğu bilgiler, arşiv belgeleri ve diğer literatürle karşılaştırılmalı olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Üsküdar, Şehir Tarihi.

"USKUDAR" IN EVLIYA CELEBI'S BOOK OF TRAVELOGUES

"SEYAHATNAME"

Abstract

Üsküdar is a part of the three towns of Istanbul (bilâd-ı Selâse: Galata, Eyüp, Üsküdar). Üsküdar, which was the place where the attacks, the merchants and the immigration from the east had been confronted before Istanbul since the Byzantine period, showed this characteristics also in the Ottoman period. In addition, Uskudar is Istanbul's gateway to the east for Europe. In the Book of Travels "Seyahatname" of Evliya Çelebi, an indispensable source for local history studies, one can come up with information about the places witnessing the period. Üsküdar, an important city of management for Istanbul in Ottoman history, is one of the places mostly mentioned in Evliya Çelebi's Book of Travels. Due to the fact that Istanbul is the gateway to the east, Üsküdar was the starting point of Çelebi's journeys to east and also the first stop. For this reason, almost all of his ten volumes include miscellaneous information about Uskudar. The purpose of this study is to describe XVII. century Üsküdar according to Çelebi's Book of Travels. Therefore, the information given by Çelebi is presented relatively with archive documents and other literature.

Key Words: Travelogue, Üsküdar, City History.

Giriş

Türk edebiyatının önemli eserlerinden biri olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin asıl adı Târih-i Seyyâh Evliyâ Efendi'dir. Eser, Evliya Çelebi'nin 1630'da İstanbul'dan başlayarak 1681'e (1092) kadar Osmanlı Devleti topraklarında ve komşu ülkelerde yaptığı seyahatleri anlatır. Seyahatname, Osmanlı dünyasının geniş bir coğrafya panoraması ile yerleşim yapısını tarihi perspektiften verir ve yazarın seyahatle geçen hayatını içerir. Evliya Çelebi eserini hayatının son yıllarını geçirdiği Mısır'da yazmıştır (Tezcan, 2009: 16).

Seyahatname, Osmanlı Devleti'nin adeta fiziki yapısının yazıya dökülmüş bir maketini ortaya koymak için kaleme alınmış bir eserdir. Bu sebeple seyyah yüzlerce şehir ve kasaba, binlerce köy gezmiştir. Şehirleri, kalesi ve İslam öncesi kısa tarihçesini vurgulayarak anlatmaya başlayan yazar, daha sonra bu yerlerin Osmanlılar tarafından alınışını, konumunu ve genel görünümünü belirtir. Şehrin mahalleleri, adının kaynağı (genellikle halk etimolojisine dayalı olarak), önem sırasına göre camileri, mescitleri, çeşmeleri, medreseleri ve diğer eğitim kurumları, halkın eğitim düzeyi (âlimler, şairleri hekimler), hanları, tekkeleri, mesireleri ve hamamları, çarşı pazar hayatı (bedesten, dükkânlar ve zanaat türleri), kahvehaneler ve sosyal yaşam, kadın ve erkek adları, giyim tarzları, yiyecek ve içecekler, halkın geçim kaynakları, üretim malları, iklimi ve türbeleri sırayla anlatılır (Tezcan, 2009: 16).

Evliya Çelebi on ciltlik eserine İstanbul ile başlar ve ilk cildin tamamında İstanbul'u anlatır. Yazar semtlerinden köylerine, camilerinden hanlarına, yaşayan toplumlardan yetiştirilen sebzesine kadar her bir ayrıntıyı işleyerek İstanbul'un XVII. yy.daki durumunu hikâyeciliği ve yazma becerisiyle birleştirerek resmetmeyi başarmıştır. İstanbul'un eski yerleşimlerinden Üsküdar da Seyahatname'de sıkça yer alır. İstanbul'un Anadolu'ya açılan kapısı ve menzil teşkilatının doğudaki ilk durağı olan Üsküdar'ın, İstanbul'un XVII. yy.daki hareketli hayatını yansıtan yapısı Seyahatname'de karşımıza çıkmaktadır. Evliya Çelebi'nin eserinde coşkun bir anlatımla meydana getirdiği üslubundaki aşırı öğeler bazı durumlarda Çelebi'nin verdiği bilgileri karşılaştırmalı olarak doğrulama ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle Evliya Çelebi'nin Üsküdar hakkında verdiği bilgiler hem o dönemin kroniklerinden hem de alan üzerindeki diğer çalışmalardan faydalanarak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca Üsküdar ile ilgili bilgileri doğrulamak amacıyla Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı'nın hazırladıkları Yapı Kredi Yayınlarından çıkan Evliya Çelebi Seyahatnamesi ile orijinal metin karşılaştırılmıştır.

1- Seyahatnamede "Üsküdar Adı" ve "Üsküdar'ın Tarihçesi"

İstanbul'dan Boğaziçi ile ayrılmış olan Üsküdar, Kocaeli Yarımadası'nın en doğu ucuna kadar uzanmaktadır. İstanbul'u oluşturan üç önemli yerleşim yerinden (Bilâd-ı Selase) biri olan Üsküdar, Üsküdar beldesi, Boğaziçi'nin Anadolu kıyıları veya Üsküdar'ın Karadeniz'e ve Marmara'ya doğru uzanan kıyı şeridi, Sakarya Irmağı'na doğru daha çok tarım yapılan kırsal alanları olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır (Tabakoğlu, 2007: 143). Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Üsküdar'ın yeri şu şekilde tasvir edilmiştir; "... İslâmbol'dan altı mildir. Ammâ Karadeniz akındısı şiddeti üzre cereyân itmeğiyle cümle kayıklar Beşiktaş nâm mahalle varup andan Üsküdâr'a salalar ile tokuz mildir. Ve Sarayburnı'ndan Eyyüb on mildir ve deryâsında akındısı yoktur. Ammâ Üsküdâr'a geçmek gayet müşkildir. Hususân lodos hevâda gayet ihtirâz lazımdır..." (Evliya Çelebi, 1999a: 202). Buradan da anlaşılacağı üzere Çelebinin tasvirlerine göre; Üsküdar'ın İstanbul'a uzaklığı altı, Beşiktaş üzerinden Üsküdar dokuz; Eyüp Sarayburnu hattından on mildir.

Evliya Çelebi "Üsküdar" kelimesinin aslının "Eskidar" olduğunu yanlış telaffuzdan dolayı "Üsküdar" olduğunu ifade etmektedir. Çelebi'ye göre Kadıköy kurulduktan sonra Üsküdar evleri Kadıköy'ün yeni evleri karşısında "eski" ve "dar" kaldı düşüncesinden dolayı eski ve dar kalan bu yerleşim yerine "Eskidar" denilmiş, daha sonra ise "Üsküdar" adına dönüşmüştür (Banoğlu, 2007: 56). Çelebinin "Eskidar" diye kastettiği; Üsküdar bahçesi içerisinde Harun Reşid'in çadırını kurduğu yerde, Seyyid Battal Gazi'nin bağlarını ve haremmini bina edip yedi yıl kaldığı yerlerdir. Ay-

rıca Sultan IV. Murad'ın tahriri üzerine Üsküdar'da yedi dağ, dere ve tepe üzerinde kat kat bağların, bahçelerin, sarayların ve binaların olduğu da belirtilmiştir¹ (Evlîya Çelebi, 1999a: 201-202).

Atina kralı Alkiyades M.Ö. 410'da Ispartalıların donanmalarını mağlup etmiş ve Sızık deniz zaferinden sonra Üsküdar'ın etrafını surlarla çevirmiştir (Yazıcı, 1993: 120; Teixeira, 2002: 126). Ayrıca Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, Üsküdar surlarının kalıntılarının olduğunu hatta kendi bağının içinde de kale burçlarının temellerinin görüldüğünü, Çamlıca dağlarına kadar surların önlerinde hendeklerin, hendeklerin iç yüzüne set gibi kapı yerlerinin, Çamlıca tepesi üzerinde bir karakol kulesinin olduğunu ve Battal Gazi'nin Şam gazasına gitmesinden sonra Kadıköy'e küffarın bir kale bina ettiğini yazmıştır².

Abbasiler döneminde de Üsküdar, Arapların İstanbul'u fetih girişimlerinde, karargâh merkezi olmuştur. Abbasi Halifesi Harun Reşid³ döneminde 806 yılında İstanbul kuşatması esnasında Halife, Üsküdar'da bir müddet kalmıştır (Yazıcı, 1993: 127). Ayrıca Harun Reşid yüz elli bin kişilik ordusuyla İstanbul'u ve boğazları abluka almıştır. Bu abluka sonucunda İslam ordusu o kadar çok ganimet toplanmıştır ki bu ganimetlerin taşınmasında zorluk çektikleri ifade edilmiştir⁴.

¹ "... Sultân Murâd Hân-ı Râbi` tahrîri üzre şehri `azîm Eskidâr yedi dağ ve dere ve depesi üzre dokuz bin katender-kat bağı ve bağçeli ve yalılı ve sarây-ı `âlîler ve gayri buyutlar ile ârâste ve gûnâ-gûn `imâretlerle pîrâste olmuş şehri-i Eskidâr'dır. Üsküdar galat-ı meşhûrdur. Eskidâr'dan murâd Üsküdar bağçesi yerinde Hârûnu'r-Reşîd'in serâ perdesi yerinde Seydî Battal Gâzî'nin yedi sene sâkin olup bağlar ve beytü'l-haremler binâ itdüğü dârlardır. Anınçün Eskidâr dirler..." (Evlîya Çelebi, 1999a: 201-202).

² "... Ba'dehu Battâl Gâzî Şâm gazâlarına gidüp küffâr Kadıköyü'ne bir kal'a-i mefîn binâ etdi. Hâlâ bu hakîrin bâğları içinde burc [u] bârûları esâsları nümâyândır. Andan sonra Üsküdar'ın kara tarafına tâ Çamlıca dağlarına varınca bir hafr-ı azîm etdi ve hafrın toprağın iç yüzüne sedd edüp kapu yerleri etdi. Ve Çamlıca dağı üzre bir karavul kulesi ve Toygar depesinde ve Yassıdepe'de ve Piyâlepaşa depesinde el-hâsıl on iki yerde kulle-i azîm karavul hâneler binâ edüp Üsküdar'ın cânib-i erba'asına kırk bin kefere nıgehbân koyup Üsküdar'ı ma'mûr edüp..." (Evlîya Çelebi, 1999a: 228).

³ İstanbul'un Araplar tarafından kuşatılmaları konusunda Nejdet Öztürk (İstanbul Armağanı Fetih ve Fatih) Arapların İstanbul'a karşı yapılan son seferin Abbasi Halifesi el-Mehdi (775-785) zamanında yapıldığını ifade etmiştir. Ancak İ.H. Konyalı *Abideleri Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, (I. Cilt, İstanbul, 1976) adlı eserinde ve İslam Ansiklopedisinin Üsküdar maddesinde İstanbul'un Araplar tarafından Harun Reşit zamanında son kez kuşatıldığı yazılmaktadır.

⁴ "... Ammâ hicret-i nebeviyye'nin iki yüz kırk beş senesinde Hırkîl Kırâl Kostantiniyye'de mürd olup oğlu Alina, kırâl-ı dâll iken ol sene Âl-i Abbâsiyân'dan Hârûnu'r-Reşîd yüz elli bin asker ile Üsküdar'dan geçüp İslâmbol'u muhâsara kılup âhir bilâ-feth avdet etmek nâmûsdur deyü bir sığır derisi cirminde Silivrikapusunun iç yüzünde Koca Mustafâ Paşa câmi'i yerinde bir kal'a ve bir mahalle-i müslimîn içre bin âdem muhâfazacı koyup beher sene küffârdan ellişer bin altun harâc almak üzre üç yıllık harâcî pîşin alup Bağdâd'a vardıklarında..." (Evlîya Çelebi, 1999a: 228).

Kız Kulesi ve Battal Gazi Hikâyeleri

Üsküdar'ın hatta İstanbul'un sembollerinden olan Kızkulesi, oldukça eski bir tarihe sahip olmakla birlikte, birçok medeniyete tanıklık etmiş ve dönem dönem farklı isimlerle anılmıştır. Seyahatname'de Kızkulesi, karadan bir ok menzili uzaklığında, dört köşe musanna bir kale, boyu seksen zirâ, hacmi iki yüz adımdır. Kale yedi kat odalı, bir sahrıncı ve demir kapılıdır. Kalenin bir muhafızı, yüz neferi kırk parça topu, mazgal delikleri ve mükemmel bir cephanesi vardır⁵. Bu dönemlere ait Battal Gazi ve Kızkulesi hikâyelerinin büyük bir bölümü Üsküdar'da gerçekleşmiştir. Bu hikâyelerin ilki M.Ö. 411'de Atinalılar ile ilgili olandır. Atina'yla Sparta arasında çıkan savaşta boğazın Asya tarafının Atinalıların eline geçmesiyle Atinalı kumandan Alkibiades, Kızkulesi'nin bulunduğu kayalığı kontrol etmek ve gelir sağlamak amaçlı kale şeklinde bir gümrük istasyonu kurar. Bölgenin, Makedonya Kralı II. Philippos'un saldırılarına uğramasıyla, yardım amaçlı gönderilen donanmalardan birinin komutanı olan Chares, adı dana yavrusu anlamına gelen Voidion olan eşini de yanında getirerek hazırlıklara başlar. Fakat Voidion, hazırlıklar sırasında Üsküdar'da hayatını kaybeder. Bunu üzerine Chares, eşinin anısını ölümsüzleştirmek adına, kalenin yanına bir sunak yaptırır. Bu sunak mermerden bir sütun ve üzerine de bir dana (bazı kaynaklara göre öküz ya da inek) heykeli oluşturulmuş ve bu heykel zamanla sebepsiz bir şekilde ortadan kaybolmuştur⁶ (Akay, 1999: 12). Chares'in karısına mezar olduğu ileri sürülen kule, boynuzlu bir nevi yaban keçisi anlamına gelen "Damalis Kulesi" olarak da anılmıştır⁷ (Banoğlu, 2007: 62-63, Evliya Çelebi 1999a: 204). Yunanlı şair Ovidius'un kaydettiği başka bir efsaneye göre ise; Sestos'taki Afrodit rahibesi Hero, Sestos'un tam karşısındaki Abydos'ta yaşayan Leandros'a aşık olur. Hero'nun kuleden ayrılması yasak olduğu için, Leandros her gece Hero'yu görme uğruna karşı yakaya yüzer. Fırtınalı bir gecede rüzgârdan ışığın sönmesiyle, Leandros hedefini şaşırır ve boğulur. Ertesi sabah Leandros'un ölüm haberini alan Hero, bu acıya dayanamaz ve kendini kuleden atarak intihar eder. Bazı Avrupalı tarihçiler buraya Leandros-Hero aşkıdan dolayı "Leander Kulesi" derler. Bu efsaneyle Kız Kulesi, Fransız kaynaklarda "Tour de Leandre", Alman kay-

⁵ "... deryâ içre karadan bir ok menzili ba`îd çâr-gûşe bir musanna` kule-i bâlâdır kaddi kâmil seksen zîrâ`dır, cirmi iki yüz adımdır. (...) tarafına nâzır bir demir kapusu vardır. İçinde yedi kat hücreleri ve âb-ı hayât suyu matar-ı rahmetten cem` olur şahrıncıdır. Dizdârî Çelebi Cüce ve yüz neferâtı ve leb-i deryâda ejder-i heft-ser gibi kırk pâre balyemez topları ve mazgâl delikleri ve mükemmel cebehânesi vardır." (Evliya Çelebi, 1999a: 204).

⁶ Çelik Gülersoy & Ülkü Altınoluk, *Kız Kulesi'nin Kitabı*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1993; Yüksel Yazıcı, *Tarihsel Süreçlerde Kız Kulesi*, Konferans Notları, 1994. (Akt: Filiz Akay. Kız Kulesi, Kentin Kırık Şiiri, *Cumhuriyet Dergisi Pazar Eki*, Sayı: 713, 21 Kasım 1999, s. 12.)

⁷ Ayrıca Kızkulesi efsanelerinden birisi de yukarıda da zikredilen Leandros-Hero aşkı ve Cleopatra'nın sonuna benzer bir sonun anlatıldığı yılan hikâyesidir: <http://www.istanbul.gov.tr>, <http://www.wikipedia.org/wiki/kizkulesi>, 03.01.2017.

naklarda da "Maedchen-Turm" olarak adlandırılmış ve Batı'da büyük bir ün kazanmıştır (Akay, 1999: 12).

M.S. 1170'lere gelindiğinde, Bizans İmparatoru Manuel Comnenos tarafından, biri Topkapı Sarayı'nın olduğu tarafa, diğeri ise Kızkulesi'ne olmak üzere iki kule yaptırılır. Bu, Kızkulesi'ne yapılan ilk kule, ayrıca Üsküdar'ın Bizans'tan geriye kalan tek eseri olma özelliğini taşımaktadır. 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle el değiştiren kule, Fatih tarafından yıktırılır ve yerine başka bir bina yaptırılır. Yönetimle birlikte işlevleri de değişen kule, geceleri ve sisli günlerde gemilere yol gösterir, fırtınalı günlerde çevrede zor durumda kalan küçük teknelere çengel atarak, onların kayalara çarpmasına veya akıntıya kapılmalarına engel olur. Hatta bazı özel günlerde kuleden top atışı yapılır. Yine bu dönemlerde de adına efsaneler yazılan kulenin, başka bir hikâyesi de Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçmektedir; VIII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen, etnik köken olarak Türk, Arap veya Anadolu yerli halkından biri olarak kabul edilen Battal Gazi'nin Kızkulesi karşısında bir tepede yedi yıl bağ, bahçe işleriyle uğraşarak muhafızlık yaptığı ve bu dönem zarfında Üsküdar'ı ve Kadıköy'ü imar ettiği, buralarda bağlar, bahçeler düzenlediği anlatılır. Bizanslılar Battal Gazi korkusu yüzünden Üsküdar tekfurunun kızını ve kıymetli eşyalarını deniz üzerine büyük bir kule yaptırarak, bu kule içine saklarlar. Bu kuleye "Piraor Tiskuris" adı verilir. Bu Türkçede "Kızkulesi" anlamına gelir⁸. Şam seferinde olan Battal Gazi Üsküdar'ın Bizans kralı tarafından tahkim edildiği haberini alınca gazileriyle beraber Üsküdar'a gelip Kızkulesi'ne geçerek kralın kızını, hazinelerini alıp Üsküdar bahçesi yerinde iki rekât namaz kılıp "İlahi! Bu yeri, Muhammed ümmetine nasip et ki mamur olsun" diye niyaz eder (Evliya Çelebi 1999a: 204; Akay, 1999: 12).

Osmanlı dönemi boyunca zaman zaman onarılan kule, 1510 yılında meydana gelen ve "küçük kıyamet" olarak da anılan depremde, İstanbul'daki pek çok yapı gibi büyük hasar görür, kulenin onarımı Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleştirilir. Çevresinin sığ olması sebebiyle 17. asırdan sonra kuleye bir de fener konulur ve böylece kule, artık bir kale değil bir deniz feneri olarak hizmet vermeye başlar⁹. Bu sebeple 18. yüzyılda Kız Kulesi, yaygın olarak "Kule-i Duhter" adıyla anılır. Bugün ancak arşiv belgelerinde kalmış olan bu adın yanı sıra, 18. yüzyıl belgelerinde, "Kız Kulesi" ve "Üsküdar kurbunda vaki kule-i bahir" (Üsküdar yakınındaki deniz kulesi) deyişlerine

---

⁸ "... Seydî Battâl haofından Üsküdar hâkimi deryâ içre bir kulle-i azîm binâ edüp kızını ve zî-kıymet eşyâlarını ol kulleye koyup ismine keretsân-ı Yûnân'da (---) dediler. Türkçe Kızkulesi demektir..." (Evliya Çelebi, 1999a: 228).

⁹ <http://www.kizkulesi.com.tr/Sayfa/kiz-kulesi/tarihce>, 30.10.2017.

de rastlanır¹⁰. Kızkulesi'nin Osmanlı dönemindeki son büyük onarımı II. Mahmud döneminde gerçekleştirilir. Kule'ye bugünkü şeklini veren 1832-33 yılındaki tadilat sonrasında, ünlü hattat Râkım'ın yazısı ile Kızkulesi'nin kapısının üzerindeki mermere Sultan II. Mahmud'un tuğrasını taşıyan bir kitabe yerleştirilir. Osmanlı-barok mimari tarzında yapılan bu restorasyonda, kuleye dilimli kubbe ve kubbe üzerinden yükselen bayrak direği ilave edilir. 1857 yılında bir Fransız şirketi tarafından kuleye yeni bir fener yaptırılır¹¹. İmparatorluk, on dokuzuncu yüzyılda çöküntüye girer ve Kız Kulesi de bundan nasibini alır. Artık kulenin yeni görevi, çöküntüde olan imparatorluğa savunma kuleliği yapmak olur. Ayrıca 1830'larda çıkan bir kolera salgınında karantina hastanesi olarak da kullanılır¹².

2- Seyahatnamede Geçen Üsküdar'a Bağlı Yerleşim Yerleri ve Adalar

Kocaeli Sancağına bağlı bir kaza olması hasebiyle Üsküdar'ın sancak teşkilatında Kocaeli yarımadasındaki birçok köy, nahiye ve ada Osmanlı Döneminde Üsküdar kazasına bağlanmıştır. Bundan dolayı Seyahatname'de geçen Sarıkadı, Şile, Gekbuze (Gebze), Darıca, İstavros, Tavşanlı, Kanlıca, Çengar, Kuzguncuk, Kadıköy, Kartal, Pendik, Kızıl Ada, Heybelüada, Kınalı Ada, isimli yerler de Üsküdar'a bağlı yerleşim birimleridir. Sarıkadı adı, Merhum Mustafa Efendinin kurmuş olduğu "Sarıkadı" adlı zaviyeden gelmektedir¹³. Bununla birlikte buraya "Sarı Gazi Sultan" da denilmektedir¹⁴ (Evlîyâ Çelebi, 2001a: 9). Şile, 1621 tarihli Üsküdar Sicil'inde Üsküdar'a

¹⁰ Duhter, Farsçada 'kız evlat' anlamına gelmektedir. Bakınız: Deniz, Mazlum, Kız Kulesi'nin Uzun Tarihinden Bir Kesit: 18. Yüzyılda "Kule-İ Duhter". *METU JFA*, 2007, 24(1), s. 36.

¹¹ <http://www.kizkulesi.com.tr/Sayfa/kiz-kulesi/tarihce>, 30.10.2017; (Akay, 1999: 12).

¹² Cumhuriyetin ilanıyla birlikte saltanat işlevi sona eren Kız Kulesi, yalnızca bir deniz feneri olma görevi üstlenir. İkinci dünya savaşı döneminde ise Kızkulesi'nde yenileme çalışması yapılır ve içten çürümüş olan ahşap yapı yenilenir. Böylece 1943'de yeniden büyük bir onarım geçiren kulenin çevresine büyük kayalar yerleştirilerek denize kayması önlenmiş olur. Yapılan restorasyonda Kız Kulesi'nin kurşunla kaplı kubbesi, kat döşemeleri ve bayrak direği betonarmeye çevrilir.1964'te Milli Savunma Bakanlığı, Kız Kulesi'ne talip olur ve kule on yedi yıl kadar askeri yönetimde kalır. 1966 yılında Boğaz Komutanlığı'na bağlı mayın gözetleme radar istasyonu olarak kullanılmaya başlanır. Kullanımı, 1983'te Türkiye Denizcilik İşletmeleri Liman İşletmesi'ne bırakılan kule, siyanür deposu işlevi görür. Duyarlı çevrelerin ve basının etkisiyle, kuledeki siyanürler Tuzla'da bulunan başka bir depoya taşınır. 1992'de Kız Kulesi'nin fener olma dışındaki görevleri alınan bir kararla sona erer. Kulede bulunan radarlarla jeneratör sistemleri tahliye edilerek halka açılabilir hale getirilir. 1995 yılında başlayan restorasyon süreciyle binlerce yıllık bir tarihe sahip bu özel mekan, kendine özgü kimliğine ve geleneksel mimarisine bağlı kalınarak, 2000 yılında kapılarını tekrardan ziyarete açar. Bugün gündüzleri cafe-restaurant, akşamları ise özel restaurant olarak yerli ve yabancı ziyaretçilerine hizmet veren Kızkulesi, düğün, toplantı, lansman, iş yemeği gibi pek çok özel davet ve organizasyona da ev sahipliği yapmaktadır (Akay, 1999: 13); (<http://www.kizkulesi.com.tr/Sayfa/kiz-kulesi/tarihce>, 30.10.2017).

¹³ Üsküdar Şer'iyye Sicili, No: 107. varak 13b.5. Tarih: Gurre-i Rebiü'l Evvel 1010 (Ağustos, Eylül 1601).

¹⁴ "... Üsküdar mevleviyeti nâhiyesinden bir huyâbân-ı Acem-misâl bir koru içinde bir kûh-i zemîn-i mesîre-gâhda bâğ u bâğçeli ve iki yüz adet hâneli bir ma`mûr bir câmî'li ve bir mekteb ve bir tekyeli ve hânli bir hamâmli dükkânsız bir ma`mûr ve mahsûllü kurâdır kim kiraz mevsiminde cümle İslâmbol halkı nice bin arabalar ile bunda

bağlı bir nahiye olarak bahsedilir¹⁵ ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde "Kocaeli Sancağı'nda kazâdır, paşa hâssıdır, yeniçeri serdârı vardır...", "altı yüz kiremitli hânesi vardır ve her hânesi bâğlı bâğçelidir..." diye anlatılmıştır (Evliya Çelebi, 1999b: 42). Buradan da anlaşılacağı üzere nahiye olan Şile zamanla kaza statüsüne yükseltilmiştir. Gebze, kaynaklarda Gekbuze olarak adlandırılmasına rağmen, Evliya Çelebi Gekbuze'yi, Gekbiziyye şeklinde ifade etmiştir. Seyahatnamede ayrıca Darıca Limanı ve Dil İskelesi Gebze'nin limanları olarak anlatılır. İskelenin karşı tarafına da Gekbiziye Dili denilmektedir (Evliya Çelebi, 1999b: 40). Gebze Dili İskelesinde çeşme, hanlar ve dükkânlar bulunmakla birlikte Konya, Şam ve Mısır'a seyahat edecek halkın ve tüccarın hareket başlangıç noktası olması iskelenin özelliklerinden biridir (Evliya Çelebi, 1999b: 88). Gebze'nin iskelelerinden biri olan Darıca İstanbul'a mesafesi en uzak olan limandır. Darıca'ya Bizans hükümdarı Konstantin'in oğlunun Farısların padişahı Dârâ ile savaşıp onun çocuklarını buraya getirmesinden dolayı bu ad verilmiştir¹⁶. İstavros, Kuzguncuk, Hadım Korusu, Kısıklı köyleri Üsküdar'ın kefer köyleri olarak sicillerde yer almaktadır¹⁷. Seyahatname'de İstavroz köyü, İstavriz şeklinde geçmektedir. Ayrıca bu köyde İstavriz Bahçesi ve İstavriz Köşkü bulunmaktadır¹⁸. Bu mahalde çok fazla istavriz balığı olduğundan lisan-ı Rum'da İstavriz'den galat İstavroz olduğu beyan edilmiştir¹⁹. Tavşanlı Köyü, Çelebi'ye göre halkı müslim olan bir köydür²⁰. Seyahatname'de Kanlıca, yedi mahalleli, keferesi olmayan ve deniz kenarında yalıları

geliüp hayme vü har-gâhları ile meks edüp zevk u safâlar edüp niçe bin züvvârlar evlere ve tekye-i Sarı Gâzî Sultân âsitânesine konup kisb-i tarâvet ederler..." (Evliyâ Çelebi, 2001a: 9).

¹⁵ "... Kazâ-yı Üsküdar'a tâbi nâhiye-i Şile'de ..." Ü.Ş.S. 138. 131a.1. Tarih: 17 Şaban 1030 (7 Temmuz 1621).

¹⁶ "... Menzil-i kal'a-i Darıca: İslâmbol'dan seksen mildir. Leb-i deryâda bir yalçın kaya üzre şekil-i murabba` şeddâdî taş binâ-yı sa'b kal'adır. Limana nâzır bir kapısı var. Dizdârı ve neferâtlar yokdur. Lâkin içinde yigirmi mikdârı kiremit örtülü hanesi var, bir câmi'i var. Gayrı cârşu-yı bâzârı ve hamâmı yokdur. Kostantin oğlu Acem diyârında Dârâ Şâh-ı münhedim edüp Dârâ ve evlâdların bunda bunda bir gâr içinde ruhânlar hapsine verüp sonra bu kal'a-yı binâ etdikde ismini 'Dârâha' koyup Dârâ oğulları ismiyle müsemmâ bir kal'a-yı zibâdır. Ba'dehu sene 827 (hicrî) târihinde Çelebi Sultân Muhammed fethidir., Ve Gekbiziye (Gebze) kazâsı nâhiyesidir. Aşağı varoşu üç yüz kiremitli hâne-i zibâlar ve bir câmi` ve bir hân ve hamâmı ve esvâk-ı muhtasarı vardır. Limanı gâyet latîf olmağla, Gekbiziye şehrinin iskelesidir. Gekbiziye anın şimâlinde dağlar üzre bir sa'at ba'îd tarîk-i Bağdâd-ı Erzurumdur. Bu kal'adan lenger alup eyyâm olmayup süd limanda cümle keştibânlar kürek çekerek yigirmi milde..." (Evliya Çelebi 1999b: 38).

¹⁷ Ü.Ş.S. 107. 12b.4.

¹⁸ "... Bunun civârında İstavroz bâğçesi pâdişâhlara mahsûs bir sarây-ı bâğ-ı Merâm ürd-i heşt-behişt câr-bâğ-ı Acem'dir kim vâsfında lisânlar kâsır ve kalemler kâsirdir. Bunda olan nüzhet-âbâd kasr-ı tâk-ı revâk-ı tumpurâklar bir bâğçe-i hâsda yokdur..." (Evliyâ Çelebi, 1999b: 227).

¹⁹ "... Bu mahallerde deryâ mahlûklarında istavriz balığı çok olduğundan lisan-ı Rûm'da istavrizden galat İstavroz derler. Bir rivâyetde Yıldırım Hân, şehir-i Kostantin fethine geldikde bu rabtadan İslâmbol'a geçerken bunda bir kenîse-i azimde ceng olunurken biz bunu isterüz dediklerinden galat-ı meşhûr evlâ olup İstavroz derler... Cümle (---) aded mahalle ve cümle (---) aded bâğ-ı iremli kârgîr-binâ evlerdir kim cümle kiremitlidir..." (Evliya Çelebi, 1999a: 227-228).

²⁰ "... Kocaeli Sancağında İslâmbol Boğaz Hisârı kullarının iki hâneli bâğlı ve bâğçeli ve bir câmi`li ze'âmetleri köyüdür kim cümle halkı Müslimlerdir..." (Evliyâ Çelebi, 2001a 9).

bulunan bir köy olarak belirtilir²¹. Çengar Köyü, Çelebi'nin eserinde Çengar, Çengelli-köy ve kasaba şeklinde yazılmıştır. Çengel isminin fetihten sonra Yanko Madyan zamanından kalan çengellerden geldiği ve Çengel Köyün deniz kenarında, arkası dağlı, bağ ve bahçeli olduğu da ifade edilmiştir. Ayrıca ahâlisinin çoğu Rum olup az sayıda Müslüman vardır. Muhteşem ve mükemmel sarayları ve vezir sarayları da meşhurdur²². Çengel isminin nereden geldiği ile ilgili çeşitli rivayetler vardır. Bir rivayete göre burada çapalar yapıldığı için bu yere bu isim verilmiştir. Bir diğerine göre ise İstanbul'un fethinden sonra burada çok sayıda yosun, çengel (Çenkar) görüldüğünden dolayı denilmiştir (Banoğlu, 2007: 88). Kuzguncuk Köyü, "altın kiremit" anlamında Hrisekeramos'dan ve bu ismin altın süslemeli kiremitlerle yapılmış bir kiliseden geldiği belirtilmektedir. İsmi kökeniyle ilgili diğer bir görüş ise Kosinitza adıyla anılan bu semtin, halk ağzında Kuzguncuk şekline dönüştüğüdür (Banoğlu, 2007: 83)²³. Seyahatname'de Kuzguncuk adının Fatih zamanında buraya yerleşen Kuzgun Baba isimli bir dervişten geldiği söylenmektedir²⁴. Kadıköy²⁵, bir Müslüman, yedi Rum mahallesi, deniz kenarında yel değirmenleri ve sekiz yüz hanesi olan bir köy olarak belirtilir. Çelebi, Dârü's-sa'âde ağası Osman Ağa'nın yaptırdığı bir cami haricinde Kadıköy'de bir hamam ve yüz dükkândan bahseder²⁶. Kartal Köyünün adı²⁷, bu yeri fetheden Kartal Koca'dan gelmektedir (Evlîya Çelebi, 1999b: 8). Pendik, deniz kenarında mamur haneleri olan büyük bir kefare köyü olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca, İstanbul'un sebze ihtiyacının bir bölümünün, bağları bahçeleri bol olan bu köyden temin edildiği de

²¹ "... *Leb-i deryâda bâğlı ve bâğçeli bin iki yüz hâne-i zibâlar ve ferah-fezâ yalılardır. İbrahim Çelebi Yalısı ve Emir Paşa Yalısı, ve Süleyman Efendi Yalısı .... tâ nihâyetinde Longa-zâde'nin Yalısı cümleden müzeyyen yalılardır. Bu şehirde aslâ kefare yoktur. Cümle yedi mahalle Müslimdir ve yedi mihrâbdır...*" (Evlîya Çelebi, 1999a: 199).

²² "... *bu şehirde Yanko ibn Madyan Kral zamânından çengallar kalmış bulunduğundan Çengalköyü derler. Üsküdar mevlevîyyeti hükmünde (---) tarafından subaşılıktır. Gayrı hâkimleri cümle Üsküdar'dadırlar. Şehri leb-i deryâda ensesi dağlı ve bâğ u bâğçeli hıyâbân-ı Acem-misâl bâğ-ı <remlerdir kim ta'rif ü ta'vîfden ârîdir. Cümle (---) mahalledir ammâ ahâlisinin çoğu Rûm kefereleridir. Müslimleri azdır ammâ gâyet mükellef ü mükemmel sarâyı ve pâdişâh [ve] vüzerâ sarâyı vardır. Cümleden Ma'ânoğlu bâğçesi ve Beğlerbeği bâğçesi ...*" (Evlîya Çelebi, 1999b 200).

²³ Burası Musevilerin İstanbul'un Anadolu yakasında ilk yerleştiği yerdir. Burada büyük bir Musevi Mezarlığı olduğu da bilinmektedir (Banoğlu, 2007: 83).

²⁴ "... *Vech-i tesmiyesi Ebü'l-feth asrında Kuzkun Baba sâkin olduğuyçün ismine Kuzkuncuk derler...*" (Evlîya Çelebi 1999a: 201).

²⁵ Kadıköy Üsküdar Sicillerinde Üsküdar Kazasının Akabad nahiyesine bağlı bir köy olarak geçmektedir. Ü.Ş.S. 109. 67a.6. Tarih: 14 Ramazan 1012 (15 Şubat 1604). "Kaza-i Üsküdar'a tâbi` Akabad nâhiesinden Kadı Köyü'nden Şaban bin Resul ...".

²⁶ "... *Hâlâ cümle sekiz yüz hânedir. Bir mahalle-i müslim ve yedi mahalle-i Rûm keferesi ve altı yüz bâğdır. Leb-i deryâda yel değirmenleri vardır. Ve Terzi Mustafâ Ağa yalısı cümleden ma'mûrdur. Ve çârsû içre bir minâreli kible kapusuna (---) kademe taş nerdübân ile urûc olunur şekl-i murabba' kiremitli bir câmi-i müfîd [ü] muhtasardır. (---) Hân'ın Dârü's-sa'âde ağası Osmân Ağa binâsıdır, bundan gayrı câmi' yokdur. Bir hammâmı ve yüz dükkânı var gayrı imâret yokdur. Ammâ limanında balığı çokdur...*" (Evlîyâ Çelebi, 1999a: 205).

²⁷ Üsküdar Sicillerinde Üsküdar kazasına tabi Adalar nahiyesinin bir köyü olarak kaydedilmiştir. Ü.Ş.S. 138. 38b.2. Tarih: 14 Zilhicce 1029 (10 Kasım 1620) "... Adalar nâhiesine tabi` Kartal nam karye..."

yazılmıştır (Evliyâ Çelebi, 1999b: 88). Kızıl Ada'nın yüzölçümü Seyahatname'de yirmi mildir ve bu adada iki yüz Rum hanesi vardır. Bu adaya dağlarının kızıl olmasından dolayı Kızıl Ada ismi verilmiştir²⁸ (Evliya Çelebi, 1999b: 41). Heybelüada, yüz ölçümü dokuz mil, bâğlı bâğçeli, âb-ı hayat kuyulu, alaca tavşanları olan ma'mûr bir ada olarak tasvir edilmiştir (Evliya Çelebi, 1999b: 41). Kınalı Ada'nın diğer ismi Hanallu Ada'dır. Hanallu Ada ifadesi XVII. yüzyıla beraber yerini Kınalı Ada'ya bırakmaya başlamıştır. Seyahatnamede Kınalı Ada "*Kınalı (Hanallu) Ada'sında yüz hâneli bir kefere karyesi vardır ve bu adanın yüzölçümü sekiz mildir. Dağlarında bâğları vardır ve ekin dahi olur. Bir manastırı vardır. Leb-i deryâda bir azîm kefere köyüdür. Ma'mûr hâneleri vardır. Üsküdar kazâsında Kireççibaşı hükmünde (---) evkâfidir. Subaşı var, bâğ u bostânları olmağla İslâmbol'un cümle sebzevâtları bundan gelir.*" (Evliya Çelebi, 1999b: 41) şeklinde bahsedilmektedir.

Bunların haricinde Üsküdar ile ilişkili bir yer olarak Kandilli de bulunmaktadır. Çelebi IV. Murad'ın has bahçelerinde, kasırlarında vakit geçirdiği Kandilli'nin, bir bölümünün kayalık olduğunu, dağlık olmadığını ve bağlarının az olup yüz neferi bulunduğu bahsetmektedir²⁹ (Evliya Çelebi, 1999a: 20). Üsküdar Sicilleri de Çelebi'nin Kandilli hakkında vermiş olduğu bilgileri desteklemektedir. Sicillerde, Kandilli XVII. yüzyılın başlarında bir mahalle değildir, "Kandillü Bağçe" olarak geçmektedir³⁰.

Üsküdar'ın Mahalleleri

Evliya Çelebi'ye göre Üsküdar'da yetmiş mahalle Müslüman ve on bir mahalle Rum ve Ermeni Mahallesi ve bir Yahudi Mahallesi vardır. "*...hâlâ bu şehri Üsküdar yetmiş mahalle-i müslimîn ve on bir mahalle-i kefere-i Rûm ve Ermenî ve bir mahalle-i Yahûdî vardır. Ammâ Freng keferesi yokdur*" (Evliya Çelebi, 1999a: 202). Ancak Üsküdar için Rum nüfusun, Ermeni ve Yahudi nüfusuna göre fazla olduğu söylenebilir. Üsküdar'ın geneline yayılmış, birçok mahalle ve köyünde Rumlar, yaşamlarını sürdürürken Yahudiler ve Ermeniler sadece belli başlı yerlerde, kendi mahalle ve köylerinde hayatlarını devam ettirmektedirler (Mantran, 1986: 56-56). Evliya Çelebi'ye göre

²⁸ "... Yigirmi mil ihâta eder bir ma'mûr cezâredir. İkiyüz ma'mûr Urum hâneleri vardır. Dağları kızıl kızıl olduğundan Kızılada derler. Üsküdar toprağına karîbdir. Bir deyri ve bâğ u bâğçeleri ve cânib-i erba'asında balık dalyanları vardır..." (Evliya Çelebi, 1999b: 41).

²⁹ "... Hisâr-ı Göksu'nun cenûbî karşusunda bağçe-i hâs Kandilli sene .... târihinde Murâd Hân-ı Sâlis binâsıdır. Ammâ Murâd Hân-ı Râbî` âb u hevâsından haz idüp dâ'imâ bunda `işret iderdi. Akındıburnı'nda bir kaya üzre müte`addid kasırlar ile müzeyyen bir bâğ-ı cenândır. Ensesi kayalı, dağlar olmağla bâğları dardır. Bâğçe üstâdı ve yüz neferât-ı vardır..." (Evliya Çelebi, 1999a: 20).

³⁰ "... Kasaba-i Kanlıcak mukata'asında ber-vechi iltizâm emîn-i beytü'l-mâl olan İbrâhim Bey İbni Dâvud mahfel-i kazâda mîrî hadîka üstâdlarından Kandillü Bağçe demekle ma'rûf bâğçede üstâd olan Ali bin Abdullah..." Ü.Ş.S. 109. 86b.2. Tarih: 24 Şevval 1012 (26 Mart 1604).

XVII. yüzyıl İstanbul'unda Ermenilere ait yirmi yedi mahalle varken, Rumların üç yüz dört, Yahudilerin altı yüz elli yedi mahallesi vardır. Bu sayılar Rumların Ermenilerden on kat fazla olduğunu, Yahudilerin de yarısı kadar olduklarını göstermektedir. Ancak bu bilgilere, Evliya Çelebi'nin abartıcı üslubunu dikkate alarak şüpheyle yaklaşılmalıdır. Bu sayılar kesinlik arz etmediği (Mantran, 1986: 56-56) gibi Üsküdar'da Yahudi nüfusu Rum nüfusundan fazla değildir.

Camiler ve Diğer Yapılar

Evliya Çelebi Üsküdar camilerini iskeleden sıralayarak açıklamıştır. Bunlardan selâtin camiler olan Mihrimâh Sultan Camii, Orta Sultan Camii ve Kösem Valide Sultan Camiinden bahsederken ayrıntılı açıklamalarda bulunan Çelebi, diğer Üsküdar camilerinin sadece isimlerini zikretmekle yetinmiştir. Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimâh Sultan adına yapılan camiye Sultan Süleyman, hicrî 954 tarihinde imar ettirmiştir. Denizin kenarında camiye iki taraftan taş merdivenlerle girilmekte ve avlusunun ortasında bir abdest havuzu ve çınar ağaçları bulunmaktadır. Caminin etrafındaki yüksek sütunlar üzerinde ise kubbeleri bulunmaktadır. (Evliya Çelebi, 1999a: 202). Üçüncü Murad'ın annesinin hicrî 985 yılında inşa ettirdiği Orta Valide Sultan Camii Mimar Sinan'ın yapıtlarından biridir. Yüksek bir yer üzerine inşa edilen bu büyük caminin kible kapısından mihrabına doğru büyük ve parlak bir ışık girer. Ezan okunan ve namaz kılınan yerlerde kandil tabakaları bulunmaktadır. Caminin yan taraflarında dikili kubbeler bulunmakla birlikte en büyük kubbesi caminin kendi kubbesidir. Caminin dış avlusunda çınar ve ıhlamur ağaçları bahçeyi süslemektedir (Evliya Çelebi, 1999a: 202). Sultan Ahmed'in eşi olan Kösem Sultan adına yaptırılan Kösem Valide Sultan Camii'ni de Çelebi yüksekçe bir bayır üzerinde büyük kubbeli ve dış avlusu olan aydınlık bir cami şeklinde açıklar (Evliya Çelebi, 1999a: 202). Diğer camiler ise Hünkâr bahçesi yakınlarındaki Tazıcılar bölgesinde *Sultân Ahmed Camii*, Hünkâr bahçesi kenarında *Sultân Murâd Hân-ı Râbi' Camii*, Fener bahçesinde *Sultân Selîm-i Evvel Camii*, Istavroz köyünde *Sultân Murâd Hân-ı Râbi Camii*, Çamlıca'da *Sultân Mehemed Hân-ı Râbi Camii*, şehir içinde *Üsküdarî Mahmûd Efendi Camii*, *Arslan Ağa Camii* ve deniz kenarındaki *Şemsi Paşa Camii* şeklinde sıralanır³¹ (Evliya Çelebi, 1999a: 202-203).

³¹ "Hünkâr bâğçesi kurbünde Tazıcılar kârhânesi'nde Sultân Ahmed câmi'i, bir minâreli tarz-ı kadîm câmi'dir. Ve Hünkâr bâğçesi kenârında Sultân Murâd Hân-ı Râbi' câmi'i, bir alçak minâreli câmi'-i hâs'dır. Her cemâ'at-i âmm varamaz. (---) (---) (---) (---) (---) Ve Fener bâğçesinde Sultân Selîm-i Evvel câmi'i, câmi'-i hâs'dır, âmm içün değildir, ammâ latîf câmi'dir. Ve Istavroz bâğçesinde Sultân Murâd Hân-ı Râbi' câmi'i, rûşen-binâ câmi'-i hâs'dır. Ve Çamlıca bâğçesinde Sultân Mehemed Hân-ı Râbi' câmi'i, binâ-yı metîn câmi'-i hâs'dır (---). Ve şehir içre Üsküdarî Mahmûd Efendi câmi'i, (---) Paşa'nın binâsıdır. Ve câmi'-i Arslan Ağa. Ve câmi'-i Şemsî Paşa, leb-i deryâda bir küçük câmi'dir ammâ gâyet şîrîn câmi'dir kim gûyâ bir kasr-ı şîrîndir, Mi'mâr Sinân binâsıdır."

Mesire Alanları

Çelebi'ye göre Üsküdar'ın her tarafı mesire ve gezinti yeridir. Ancak bu gezinti yerleri padişahlara mahsus alanlardır. "Evvelâ her cânibi mesîregâh [u] teferrücgâhdır. Ammâ cümleden pâdişâhlara mahsûs olan bâğçe-i cennet-âsâlar birer tarîk ile seyr olunsa her biri birer temâşgâh-ı nısf-ı cihandır" (Evlîya Çelebi, 1999a: 231). İlk anlatılan mesire yeri Çamlıca Tepesi olarak bilinen "mesiregâh-ı Büyük Çamlıca"dır. Büyük bir dağın tepesinde olan bu tepe padişaha ait bağ ve bahçelerdendir. "Andan mesîregâh-ı Büyük Çamlıca, eflâke ser çekmiş bir cebel-i bâlânın tâ zirve-i a'lâsında bir tekye-i bülend idi. Hâlâ pâdişâhımız kendilere mahsûs bâğ-ı cihân nâmıyla bir bâğçe-i âlî etdi" (Evlîya Çelebi, 1999a: 231). Buradan aşağı inildiğinde "mesiregâh-ı Küçük Çamlıca" bölgesine ulaşılır. Burası, çimenlik, av yeri olan ve çınar ağaçlarıyla örtülü bir mesire alanıdır. "Andan aşağı mesîregâh-ı Küçük Çamlıca, çemenzâr [u] mesîregâh [u] şikârgâh çınâr-ı müntehâlî bir vâdidir" (Evlîya Çelebi, 1999a: 231). Kalamış Burnu ise sahilde beyaz kumsaldan oluşan insanların rahatça oturabildikleri bir gezinti yeridir. Daha sonra Çelebi sırasıyla diğer mesire yerlerini sayar: Kadıköy Bağları, Haydar Paşa Bağı, Âl-i Bahadır Bağları, Sücâh Bağları, Kaya Sultan Bahçesinde kayıklarla gezinti yapılabilen Piyale Paşa Havuzu, doğan kuşlarının göç yolu üzerinde olan Doğancılar Meydanı, Kız Kulesi mesire yeri, kadınların Temmuz ayında yüzmeye gittikleri Salacak kıyısı, âşıkların kayıklarla gezinti yaptığı Şemsi Paşa Seyrangâhı, Sarıkadı ve Kayışbınarı mesire alanları ile avcılık için kullanılan Âlemdağı mesire yeri³² (Evlîya Çelebi, 1999a: 231).

Saraylar ve Kervansaraylar

Üsküdar yılın bazı günlerinde Padişah ve haremine ve ayrıca İstanbul'un önemli ailelerine ev sahipliği yaptığından, Üsküdar'ın mahalleleri bu kişilerin yaptırmış olduğu saraylarla süslenmiştir. Ayrıca, Mihr-i Mah Sultan, Orta Valide Sultan, Kösem Sultan, iskele yanındaki Şemsi Paşa Camileri'nin yanında dini okullar, tekke-ler, imaretler hayır sahiplerinin yaptırmış olduğu binalar, Üsküdar mahallerinin önemli unsurlarındandır (Mantran, 1986: 83). Çelebi Seyahatnamesi'nde Üsküdar'da bulunan; Âişe Sultân, Vâlîde-i Âtîk Sultân, Kaya Sultân, Hânzâde Sultân, Hacı Paşa,

³² "... Ve teferrücgâh-ı Kalamış Burnu, Kadıköy bâğları ile Fener bâğçesi mâbeyninde bir körfez içre beyâz kumsal bir bahrdır. Cümle dilberân [u] âşikân-ı sâdikân anda deniz mâlikleri gibi âdem mâlikleri ve melekleri şinâverlik edüp âşik [u] ma'sûk birbirlerin bilâ vâsita kuc-kucağ olup dirâgûş ederler bir teferrücgâh yerdür. Ve teferrücgâh-ı Kadıköy bâğları ve Haydar Paşa bâğı ve Âl-i Bahadır bâğları ve Sücâh bâğları. Ve Kaya Sultân bâğçesinde mesîregâh-ı Piyâle Paşa havzı, deryâya nâzır bir püşte üzre bir kasr-ı tahtânî ve bir havz-ı azîmi var kim içinde kayığı ve mefret mâhîleri vardır. Ve seyrângâh-ı Doğancılar meydânı, selâtînler Üsküdar'a göç etdikleri mahalde cümle doğanbâz bunda göçerler bir azîm kârhâne (---). Ve mesîregâh-ı Kızkulesi, ... ve teferrücgâh-ı Bahr-i Salacak, bunda dahi cümle dilberân mâh-ı Temmûz'da deryâya çimerler. Ve seyrângâh-ı Şemsi Paşa, bunda dahi cümle âşikân ba'de'l-asr geliüp âyende ve revende kayıkları temâşâ edüp kesb-i hevâ ederler. Ve mesîregâh-ı Sarıkadı, ulu ziyâretgâhdır. Ve mesîregâh-ı Kayışbınarı, dirahvistân içre bir âb-ı hayât-ı zülâldır. Ve teferrücgâh-ı avgâh-ı Âlemdağı, acâyib av âlemi olur ..." (Evlîya Çelebi, 1999a: 231).

Ak Muhammed Paşa, Nısf Paşazâde, Cinci Hoca, Arslan Ağa Sarâyılarından bahsetmiştir³³ (Evliya Çelebi, 1999a: 202).

Seyahatname'ye göre Üsküdar'daki toplam kervansaray sayısı on birdir. Mihrimâh Sultan hayratı olan kervansaray, iskele başındaki caminin iki tarafında ve deniz kenarında adeta bir kale kadar büyük yüz adet at barındırabilecek ahırlara sahiptir. Bütün çatısı kurşun ile kaplanan bu kervansarayın maddi bir sıkıntısı bulunmamakta, dolayısıyla doluluk veya azlık sıkıntısı çekmemektedir. Orta Vâlide Kervansarayını ise Orta Valide Camii ve Aşevinin hemen yakınlarında yüz odası toplam bin adet at alabilecek kapasitede büyük bir yerdir. At ocaklarının yanında deve ahırları da bulunmaktadır. Kösem Sultan Mihmânsarayını şehrin ileri gelenlerinin dinlenmeleri için inşa edilmiş büyük bir saraydır. Süleyman Hanın veziri olan Koca Mehmed Paşa Sarayı, Doğancılar Sarayı, Hacı Paşa Sarayı, Mimar Sinan'ın yaptığı Piyâle Paşa Yalısı diğer kervansaraylardır³⁴ (Evliya Çelebi, 1999a: 230).

Hamamlar

Evliya Çelebi İstanbul'daki hamamlardan ayrıntılı bir şekilde bahseder. Bu ayrıntılar hangi esnaf ve işçi grubunun hangi hamama gittiği, hangi hamamın neye şifa edeceği gibi bilgilerden oluşur. Çelebi Üsküdar'daki hamamları ve vasıflarını anlatırken bahsettiği hamamlar haricinde Üsküdar'da sekiz yüzden fazla hamam olduğunu belirtir. Ancak bu kaydı Evliya Çelebi'nin abartılı anlatımına bağlamak ve temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Çelebi diğer Üsküdar yapılarında başladığı gibi hamamlarda da sıralamaya iskeleden başlar. Ayrıca Seyahatname'de ferahlığı ve temizliği güzel binasıyla Sultan Hamamı, Atbâzârı yakınlarında bütün kapalı alanları temiz olan Orta Vâlide Hamamı ve güzelliğiyle İstanbul'da ve Üsküdar'da benzeri bulunmayan Kösem Vâlide Sultan Hamamından bahsedilir³⁵ (Evliya Çelebi, 1999a: 230).

³³ "... Salacak'ta `Âişe Sultân Sarâyı ve Vâlide-i Âtik Sultân Sarâyı ve Kaya Sultân Sarâyı ve Hânzâde Sultân Sarâyı ve (...) Sarâyı ve Doğancılar kurbında Hacı Paşa Sarâyı ve Ak Muhammed Paşa Sarâyı ve Nısf Paşazâde Sarâyı ve Cinci Hoca Sarâyı ve Arslan Ağa Sarâyı ve (...) (...) (...) (...) (...) (...) ve nice bin sarây-ı `azîmler var ammâ kitâbeti âdemi ta`cîz ider."

³⁴ "... Cümle on bir mihmânihâne-i hâs [u] âmdir. Cümleden iskele başı'ndaki câmi'in iki tarafında leb-i deryâda yüzer ocaklı yüzer taola at alır kârbânsaraylardır kim gûyâ birer kal'adır. Serâpâ kurşum ile mestûrdur kim âyende ve revendeye hâne-i bî-minnetdir, Mihrimâh Sultân hayrâtıdır. Ve kârbânsaray-ı Orta Vâlide, bu dahi câmi'i ve imâret-i it'âmı kurbünde yüzer ocaklı biner at alır mihmânihânedir ve başka devoeliği var. Ve mihmânsaray-ı Kösem Vâlide, a'yân-ı kibâr sâkin olmağičün ma'mûr sarây-ı âlîdir. Hâlâ içinde Kethudâ Arslan Ağa sâkin idi. Ma'lûmumuz olanlar bu hânedânlardır. Ve sarây-ı Koca Mehmed Paşa, Süleymân Hân vezîridir, kâr-ı Koca Mi'mâr. Ve sarây-ı Doğancılar. Ve sarây-ı Hacı Paşa. Ve yalı-yı Piyâle Paşa kâr-ı Mi'mâr Simân ..."

³⁵ "... Cümle (---) hammâmıdır. Ammâ cümleden İskele çârşûsunda Sultân hammâmı. Ve çârşû içre (---) hammâmı, gâyet müferrih ve hoş-hevâ ve hoş-binâ bir hammâm-ı rûşenâdır. Ve mahbûb-ı ra'nâ pâk dellâkları ve fûta-i nîlgûnları vardır. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) Ve Atbâzârı kurbünde Orta Vâlide hammâmı, dîlgüşâ hammâm-ı mübârekdir. Cümle halvetleri pâkdir. Ve Kösem Vâlide Sultân hammâmı, cümleden sonra binâ

İmaretler ve Çeşmeler

Üsküdar'da on bir yerde imaret bulunmaktadır. Ancak Çelebi bunlardan sadece beş tanesini açıklar ve hepsine yer vermemesinin nedenini nüktedan üslubuyla açıklamaya çalışır. Çelebi'ye göre Üsküdar'daki her imaretin fakirinden zenginine herkese yetecek nimetleri boldur. Ve hepsinden bahsedecek olursa eseri Seyahatname değil bir "Ziyâfetname"ye dönüşecektir. Üsküdar'daki imaretlerin başında Mihrimah Sultan imarethanesi gelir. İmarethane iskele başındadır. Aylarca ve yıllarca sabahtan akşama kadar her gelen gidene, misafirhanede kalanlara bir bakır tepsi ile defalarca birer kase buğday çorbası ve bir ekmek, ayrıca her akşam bir mumla at başına bir yem sadakası vardır. Eğer imarete üç günden fazla kalan olursa vakıf şartları gereğince bu haklardan yararlanamazlar. İkinci imaret ise Orta Valide'dir. Cuma geceleri pişirilen pilavı ve zerde tatlısı genci yaşlısı, fakiri zengini herkese yetecek kadar boldur. İmaretde vazifeli toplam sekiz yüz kişi bulunmaktadır. Bu yönüyle Orta Valide imareti İstanbul'daki en büyük vakıflardan biridir. Üçüncü vakıf ise Valide-i Cedid imaretidir. Bu imarete de diğerlerinde olduğu gibi fakirinden zenginine yetecek kadar bol yiyecek ve içecek vardır. Beş adet sultan bahçesinde fakirlere her türlü yiyecek ve içecek bolca verilir (Evlîya Çelebi, 1999a: 222).

Evlîya Çelebi'ye göre Üsküdar'da birçok çeşme bulunmaktadır ve bunların hepsi pınar kaynağından akmaktadır. Ancak hepsinden gösterişli ve büyüğü Cumapazarı içinde Yeniçeri kolluğu yanındaki Kara Mustafa Paşa Çeşmesi'dir (Evlîya Çelebi, 1999a: 231).

Tekyeler

Üsküdar'da toplam kırk yedi adet tekye bulunmaktadır. Ancak hepsinden büyüğü ve önemlisi Hazret-i Mahmud Efendi Tekyesidir. İçinde üç yüz fukarası gece gündüz demeden zikir ile meşgul olurlar. Bu fakirlerin her birinin ibadetleri ile meşgul olmaları için bir köşede uzlet yerleri vardır. Özellikle cuma selası öyle güzel olur ki duyan kişiler sermest olurlar. Tekye-i Abdü'l-kâdirü'l-Cîlanî de büyük dergâhlardan biridir. Üsküdar'da ayrıca Divitcizâde adında bir halvetî tekyesi bulunmaktadır. Karaca Ahmed Tekyesi ise mezarlık içinde bir tekyedir. Kaya Sultan yalısının kenarında Öküz limanında küçük bir derviş dergahı olan Hacı Bektaş-ı Veli Tekyesi bulunmaktadır. Miskinler Tekyesi ise şehrin dışında yol üstünde umuma açık olan bir tekyedir. Bütün miskinler burada oturup yardımlar ile geçinirler. Eğer şehrin içinde bir miskin olduğunu duyarsalar derhal o kişiyi bulup fırsat vermeden tekyelerine geri götürürler.

---

olunmağile her hammâmın tarzından üstâd mi'mâr birer tarz serîka edüp bir tarh-ı ibret-nümâ üzre nev-binâ bir hammâm-ı ra'nâ-yı hoş-mâ' hoş-binâ hammâmıdır ki Üsküdar'da ve İslâmbol'da nazîri yokdur. Ve Cinci Hoca sarâyı kurbünde (---) hammâmı (---) âb-ı hayât sulu hammâm-ı latîfdir ..."

İsterse halkın önde gelenlerinden olsun miskinler ellerindeki yazılı emirlerle onu alıp götürebilirler. Çünkü Anadolu'da cüzzamlı olarak ortalıkta gezmek yasak olduğundan her şehrin dışında böyle miskinhaneler bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 1999a: 222).

3- Üsküdar ile İlgili Diğer Konular

Evliya Çelebi'ye göre Üsküdar'ın dağlarından hafif, kullanımı kolay, küfeki denilen "*Kayagan*" (Arduvaz-Kayrak) adlı bir taş çıkarılmaktadır. Büyük gövdesinden iri iri parçalar şeklinde koparılır ve mezar taşı yapımında kullanılır (Evliya Çelebi, 1999a: 30).

Halkın Geçim Kaynakları, Kıyafetleri ve Dilleri

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Üsküdar halkının bir kısmı türlü türlü ihtişamlı elbiseler giyen yüksek rütbeli askerlerden oluşmaktadır. Bir kısmı çiftçi, bir kısmı ise ulema ve dinin emir ve yasaklarına uymada özen gösteren dindar insanlardır. Bir kısım ise Mahmud Efendi fukaralarıdır. Bir kısım Üsküdarlı gemi kaptanlığı ve kayıkçılıkla, bir kısmı da esnaf ve zanaatla ilgilenmektedir. Bunlar üstlerine maddi güçlerine göre kapama, çuha dokuma ve ferace giymektedirler³⁶ (Evliya Çelebi, 1999a: 232).

Üsküdar halkının çoğu Anadolu'dan geldiği için toplumda geçerli dil Türkçedir. Ancak şehirde Arapça fesahat ve belagat öğrenen gençler ve ulema da bulunmaktadır. Bu ulema ve gençler Üsküdar'da Celvetî tarikatı çevresinde yoğunlaşmıştır ve ayinleri esnasında çeşitli ilahi ve zikirler okumaktadırlar³⁷ (Evliya Çelebi, 1999a: 232).

Meslek Grupları

Meyhaneci, İstanbul ve dört mevleviyet kadılığında bin altmış meyhane bulunmaktadır. Bu meyhanelerden yüz âdeti Yahudilere ait olup buralarda altı yüz kişi çalışmaktadır. Kuzguncuk'ta Çengelköy'de (Karye-i Çengar), Kadıköy'de ve Üsküdar'da beşer, altışar meyhane bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 1999a: 314-316).

Bozacılar, İstanbul ve çevresinde üç yüz bozacı dükkânı bulunmakta ve bu dükkânlarda bin beş kişi çalışmaktadır (Evliya Çelebi, 1999a: 312).

---

³⁶ "Ahâlî-i Üsküdar (---) firkadır. Bir fırkası askerî tâ'îfesinin a'yân [u] eşrâflarıdır kim gûnâ-gûn akmişe-i fâhire geyerler. Ve bir fırkası bâğbândır. Ve bir fırkası ulemâ ve sulehâdır. Ve bir fırkası fakr [u] fâka kanâ'at etmiş Geysûdâr Mahmûd Efendi fukarâlarıdır kim hadden bîrûndur. Ve bir fırkası keştîbân ve kayıkcıyândır. Ve bir zümresi esnâf-ı tüccârân [u] ehl-i sanâyi'âtdır. Bu kavmin libâsları iktidârlarına göre kapama ve çuka dolama ve ferrâce geyerler."

³⁷ "Bu halkın ekseri Anatolu diyârı halkı olmağile lehce-i mahsûsaları Etrâk lisânudur ammâ şehrinde hâsıl olan çelebileri fesâhat [u] belâğat üzere tekellüm edüp ulemâsi ve şu'arâsi ve nebtîz şehripleri vardır. Ve bu şehirde tarîk-i Celvetî iştihâr bulmağıla âyîn [u] ezkâr mahallinde ilm-i edvâr üzere gûnâ-gûn ilâhiyyâtlar ve zikr ü zecel ü tasnîfât okur."

Habbazlar, İstanbul ve çevresinde XVII. yüzyılda dokuz yüz doksan dokuz habbaz dükkânı ve bu dükkânlarda on bin çalışan nefer vardır. Ayrıca İstanbul ve çevresinde iki bin çalışanıyla iki yüz çörekçi dükkânı ve dört bin çalışanıyla iki yüz börekçi dükkânı ve üç yüz çalışanıyla yetmiş simitçi dükkânı da bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 1999a: 230-231).

Kasaplık, hem zimmîler tarafından hem de Müslüman reaya tarafından icra edilen meslek gruplarından. İstanbul ve dört Mevlevî kadılığında dokuz yüz doksan dokuz kasap dükkânı ve bu kasaplarda çalışan bin yedi yüz kişi bulunmaktadır (Çelebi, I. Kitap, YKY. 1999, s.241.). Ayrıca İstanbul ve çevresinde elli beş Yahudi kasap dükkânı bulunmaktadır ve bu dükkânlarda iki yüz kişi çalışmaktadır (Evliya Çelebi, 1999a: 242).

Tabipler, cerrahlar, Evliya Çelebi'ye göre İstanbul ve çevresinde dört yüz cerrah dükkânı ve bu dükkânlarda çalışan yedi yüz cerrah vardır (Evliya Çelebi, 1999a: 228).

Kirişçiler, Evliya Çelebi'ye göre 500 kişinin çalıştığı seksen kırışçi dükkânından bir kısmı da Üsküdar'dadır. Bunlar dükkânlarındaki tahtirevanlar üzerinde binlerce farklı kirişi süslerler (Evliya Çelebi, 1999a: 277).

Pastırmacılar, hepsi Müslüman olan bu topluluğun dükkânlarının bir kısmı da Üsküdar'dadır. Satılan pastırmaların çoğu Kili ve İsmail şehrinden bez çuvallar içinde gelen etlerdir³⁸ (Evliya Çelebi, 1999a: 277).

Kundakçılar, 200 dükkânı bulunan bu esnaf grubunun bir kısmı Üsküdar'da bulunmaktadır. Pirleri Habib Neccar'dır (Evliya Çelebi, 1999a: 299).

SONUÇ

Evliya Çelebi yetiştiği kültürel ortamın etkisiyle yazmaya kendini adanmış ve yazmaya devam etmek için de yıllarca seyahat etmiş bir seyyahdır. Gördüklerini anlattığı Seyahatnamesinde XVII. yüzyıl İstanbul'unu ve Üsküdar'ı kendine has üslubu ve gözlem tekniğiyle açıklamış, Üsküdar'ın sosyal, demografik, kültürel, mimarî ve iktisadî yapısını gözler önüne sermiştir. Evliya Çelebi Üsküdar halkının giyim kuşamından, toplumdaki çok kültürlü yapısına, çevresindeki mesire yerlerinden, çıkan maden kaynaklarına kadar her türlü ayrıntıyı verecek kadar derinlemesine bir bakış

³⁸ "... Dükkân 500, neferât 800, pîrleri (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---). Bu tâ'ife cümle müselmânlardır. Ekseriyâ Manaogatlı kavmi bunlardır kim sûr-ı hümayûnda altun tâs içinde necâset yiyüp tâs kendünün olduğundan sonra, "Devletli pâdişâh, Manaogatlı kuluna nehnü kalmadı" ya'nî necis kalmadı deyü feryâd etmişlerdir. Ol asırdan berü bu tâ'ife şehîr gulâmları "Nehnü kalmadı" deyü ulaşup mezmûm u medhûr kavim olmuşdur. Bâlâda pasdırma emîni alayında tahrîr olunan pasdırma sığırtı getiren bâzergânlar idi ammâ bunlar Kili şehri ve İsmâ'îl şehrinden gemiler ile gelen niçe yüz bin bez çuvallar ile pasdırma tâcirleridir. Ekseriyâ dükkânları Odunkapusu'nun hâricinde ve Kâsimpaşa'da ve Galata'da ve Tophâne'de ve Üsküdar'dadır ..."

açısıyla Üsküdar'ı betimlemiştir. Evliya Çelebi'nin Üsküdar ve çevresini anlatırken verdiği tarihî bilgiler, halk etimolojisi açıklamaları, ekonomik ve sosyal yapıyı ortaya koyan ayrıntılar, seyahatnamenin sadece gezi eseri olmadığını aynı zamanda sosyolojik, lengüistik ve tarihî okumalar için de zengin bir kaynak olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Banoğlu, N. A. (2007). *Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri*. Ed. Tahsin Yıldırım, İstanbul.
- Bruinessen, M. V. (2003). *Evlîya Çelebi Diyarbekir'de*. Haz. Martin van Bruinessen-Hendrik Boeschoten. Çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yay.
- Dankoff, R. (1990). *Evlîya Çelebi in Bitlis*. Leiden, New York: E. J. Brill.
- Evlîya Çelebi. *Evlîya Çelebi Seyâhatnâmesi*. c.1. Haz. Ahmed Cevdet, Dersaadet: İkdâm Matbaası .
- Evlîya Çelebi, *Evlîya Çelebi Seyâhatnâmesi*. c.2. Haz. Ahmed Cevdet, Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- Evlîyâ Çelebi. (1999a). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c. I. Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: YKY.
- Evlîyâ Çelebi. (1999b). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c. II. Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: YKY.
- Evlîyâ Çelebi. (1999c). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. C. III. Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: YKY.
- Evlîyâ Çelebi. (2001a). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. C. IV. Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman, İstanbul: YKY.
- Evlîyâ Çelebi. (2001b). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. C. V. Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, İstanbul: YKY.
- Evlîyâ Çelebi. (2002). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. C. VI. Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul: YKY.
- Evlîyâ Çelebi. (2003a). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. C. VII. Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman- Robert Dankoff, İstanbul: YKY.
- Evlîyâ Çelebi. (2003b). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. C. VIII. Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı- Robert Dankoff, İstanbul: YKY .
- Konyalı, İ.H. (1976). *Abideleri Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*. C.I, İstanbul.

- Mantran, R. (1990). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında*. İstanbul I: TTK Yay.
- Mantran, R. (1991). *XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*. İstanbul: Eren Yay.
- Mazlum, D. (2007). "Kız Kulesi'nin Uzun Tarihinden Bir Kesit: 18. Yüzyılda Kule-İ Duhter" . *METU JFA*, 24 (1), s. 35-47.
- Okumuş, E. (2012). "Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde Diyarbakır". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, ISSN: 1308-9633, Sayı: VII., s. 14-51.
- Öztürk, N. (1995). "Fetih Öncesi İstanbul Kuşatmaları". İstanbul Armağanı Fetih ve Fatih, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (2007). "Osmanlı Dönemi'nde Üsküdar Köyleri", V. Üsküdar Sempozyumu, İstanbul:1-5 Kasım.
- Tezcan, N. (2009). "Seyahatnâme", DİB İslam Ansiklopedisi, c. 37, s.16-19
- Texier, C. (2002). Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeoloji, I. Cilt, çev. Ali Suat, der. Kazım Yaşar Koprıman, Ankara.
- Üsküdar Şer'iyye Sicili Defter No: 107, 109, 138,
- Yazıcı, T. (1993). "Üsküdar", MEB İslam Ansiklopedisi, C. XIII, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- <http://www.istanbul.gov.tr>, 03.01.2017.
- <http://www.wikipedia.org/wiki/kizkulesi>, 03.01.2017.
- <http://www.kizkulesi.com.tr/Sayfa/kiz-kulesi/tarihce>, 30.10.2017.